

Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi

The Transformation of Sıbyan Mektebs into İbtidâi Mektebs in Aydın Province

Ertan Gökmen*

Özet

Bu çalışmada, Aydın vilayetine bağlı sancak ve kazalardaki eski usulde öğretim yapan sıbyan mekteplerinin yeni usulde öğretim yapan iptidâi mekteplere dönüştürülmesi ele alınmaktadır. Çalışma beş başlıkta ele alınmıştır. Birinci başlıkta, sıbyan mekteplerinin tarihsel gelişimine ve öğretim şekillerine, ikinci başlıkta, iptidâi mekteplere neden ihtiyaç duyulduğuna ve tarihsel gelişimlerine, üçüncü başlıkta, sıbyan mekteplerinin neden iptidâi mekteplere dönüştürülmesi gerektiğini belirten Aydın vilayeti valisi Hasan Fehmi Paşa'nın sancak ve kaza yöneticilerine gönderdiği 1893 tarihli tahrîrâta, dördüncü başlıkta dönüştürme işleminin nasıl yapılacağına ilişkin tahrîrâta ek olarak verilen tarifnâmeye ve son başlıkta da tahrîrât ve tarifnâme sonrası Aydın vilayetinde sıbyan ve iptidâi mekteplerin durumuna değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Eğitim, İlkokul, II. Abdülhamit, İzmir, Aydın, Saruhan, Denizli, Muğla, Şehir, Köy.

Abstract

In this study, the transformation of sıbyan mektebs (classical primary schools) using old methods into iptidâi mektebs (modern primary schools) using modern methods which have taken place in the Sanjaks (Counties) and kazas (towns) of Aydın Province is examined. This study consists of five titles. Under the first title, the historical background and the methods of education of sıbyan mektebs; under the second title, the reason for the foundation and the historical background of iptidâi mektebs; under the third title, tahrîrât (official document) explaining the reasons for the transformation of sıbyan mektebs into iptidâi mektebs, dated back to 1893, which has been sent out to the authorities of sanjaks and towns by the governor of Aydın Province; under the fourth title, being as an appendix of tahrîrât, an instruction which explains the way of how this transformation would be realized; under the fifth title, the situation of the sıbyan and iptidâi mektebs in Aydın Province after the tahrîrât and tarifnâme (official instruction) is presented and examined from different perspectives.

Key Words: Ottoman, Education, Primary School, Abdülhamit II, İzmir, Aydın, Saruhan, Denizli, Muğla, City, Village.

---

* Yrd. Doç. Dr. Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
(ertan.gokmen@bayar.edu.tr)

Giriş

Sıbyan mektepleri ile medreseler Tanzimat Dönemi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde en yaygın olan eğitim kurumlarıydı. Islahat hareketleri ile birlikte bu eğitim kurumları dışında, askerî amaçlarla Mühendishâne-i Bahri-i Hümayûn (1773), Mühendishâne-i Berri-i Hümayûn (1796), yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra ordunun askerî tabip ve subay ihtiyacını karşılamak için Mekteb-i Tıbbiye (1727), Mekteb-i Harbiye (1834), devletin ihtiyaç duyduğu memurları yetiştirmek için Mekteb-i Maârif-i Adlî (1839) ve ilköğretimin üstünde eğitim hizmeti vermek için 1845 tarihinden itibaren rüşdiyeler açılmıştır.¹

Sıbyan mektepleri, ilköğretim düzeyinde yaygın eğitim veren kurumlar olmakla birlikte, bu okullara bütün çocuklar gönderilmiyordu. Bu sebeptendir ki, II. Mahmut 1824 yılında ilköğretimin zorunluluğunu belirten “*Ta’lîm-i Sıbyan*” fermanı yayınlamış, ancak bu fermanın yaptırımını İstanbul ile sınırlı kalmıştır.² Bu fermanın yayınlanmasındaki amaç, çocukların bir usta yanına verilmeden dinî ve dünyevî işlerini yerine getirebilecek düzeyde bilgi sahibi olmalarını sağlamaktı. Ancak, bu okullara giden öğrencilerin de çok iyi bir seviyede okuma yazma öğrendiklerini söylemek zordu. Çünkü, bu mekteplerde kullanılan öğretim yöntemleri, istihdam edilen öğretici kadrosu ve mekteplerin fiziki imkanları istenilen düzeyde eğitimi gerçekleştirmek için yetersizdi. Bu yüzden, sıbyan mektepleri ile aynı seviyede, ancak usul-i cedîde üzere öğrenim yapan iptidâi okullar açılmıştır. Böylece, II. Abdülhamit döneminden itibaren Osmanlı ilköğretiminde “usûl-i atîka” ve “usûl-i cedîde” yöntemi ile öğrenim yapan iki çeşit ilkokul ortaya çıkmış ve bu iki yöntemi savunanlar arasında tartışmalar başlamıştır. O tarihlerde Rusya yönetimindeki Türk topluluklarında yankılanan, hatta esas gelişimini ve mücadelesini oralarda sürdüren ilköğretimdeki bu “usûl-i cedîd”, o zaman için bize göre yeni, ama Avrupa'nın çoktan terk ettiği bir yöntemdi.³ Devleti yönetenler, bu eski ve yeni öğretim metodu karşısında yeni usul taraftarlarını tuttular ve eğitime eski usulde devam eden sıbyan mektepleri yanında iptidâi adı verilen mektepler açmaya başladılar. Fiziki imkanları iyi olan sıbyan mekteplerini de iptidâi mekteplere dönüştürmeye çalıştılar. Bu husustaki gayretler sancak ve kaza merkezlerinde kısmen başarılı olmuşsa da köylerde aynı oranda başarı sağlanamamıştır.

İmparatorluğun bütün vilayetlerinde olduğu gibi, Aydın vilayetinin sancak, kaza ve köylerindeki sıbyan mekteplerinin iptidâi mekteplerine dönüştürülmesi

¹ Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991, s. 2, 8, 14

² Sabahattin Arıbaş, “Başlangıçtan II. Meşrutiyet’e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri”, *Yeni Türkiye Osmanlı II (Toplum ve Ekonomi)*, Sayı 32, Mart-Nisan 2000, s.712

³ Mustafa Ergün, “Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme”, *Yeni Türkiye Osmanlı II (Toplum ve Ekonomi)*, Sayı 32, Mart-Nisan 2000, s. 745

veya hiç okulu bulunmayan yerlerde yenilerinin yapılması hususunda valilik tarafından yöneticilere bir tahrîrât ve tarifnâme gönderilmiştir. Önemi dolayısı ile bu iki belge 1313/1895-1896 yılı Aydın Vilayeti Salnamesi içerisine konulmuştur. Aydın vilayeti ve sancaklarında iptidâî mekteplerinin neden ve nasıl açılması gerektiğini belirten valiliğin bu tahrîrat ve tarifnâmesine geçmeden önce usûl-i atîka üzere öğretim yapan *sıbyan mektepleri* hakkında bilgi verilmesi konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

A-Sıbyan Mektepleri

Osmanlı Devleti'nde sabî denilen beş altı yaşlarındaki kız ve erkek çocukların okumaları için açılmış ilköğretim okullarına sıbyan mektebi denilmektedir. Bu mektepler için sıbyan mektebi tabiri dışında, Darü't-talim, Darü'l-ilm, Mektep, Mektephane, Muallimhane, Taş Mektep ve Mahalle Mektebi, Mektep, Küttâb, Küttâbü's-sebîl ve Mekteb-i Sebîl tabirleri de kullanılmıştır.⁴

Bu mekteplerde Müslüman çocuklara Kur'an, namaz kılma usulleri, namazda okunacak surelerle dualar ve biraz da yazı yazma öğretilirdi.⁵ Bu mektepler başta hükümdarlar olmak üzere devlet ileri gelenleri ve hayır sahibi vatandaşlar tarafından yaptırılır ve her türlü giderleri bu mektepler için kurulmuş olan vakıflar yoluyla karşılanırdı. Köylerde ve mahallelerde halkın elbirliği ile yaptığı sıbyan mekteplerinin masraflarını ise veliler karşılardı.⁶

Sıbyan mektepleri genel olarak cami ve mescitlerin bitişiğinde veya onlara yakın yerlere kurulurdu.⁷ Bir sıbyan mektebinde genel olarak çocukların ders gördüğü geniş bir oda, bunun yanında muallim ve kalfa odası, mümkün olduğu kadar geniş bir avlu ve avlunun bir köşesinde ihtiyacı karşılayacak kadar tuvaletler bulunurdu.⁸

Fatih Sultan Mehmed, sıbyan mekteplerinde muallimlik yapacak olanlar için Eyüb ve Ayasofya'da açtığı iki medresede Arapça, Sarf ve Nahiv, Edebiyat, Mantık, Âdâb-ı Mubahase, Usûl-i Tedris, Münakaşalı Akâid, Riyazât gibi dersleri okumayı şart koşmuşken, bu usûl zamanla terk edilmiş, medresede biraz okumuş, yada kendi kendine okuma yazma öğrenmiş ağırbaşlı kişiler

⁴ Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. I, İstanbul, 1977, s. 82-83; Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)*, İstanbul, 1970, s. 7; M. Şakir Ülkütaşır, "Sıbyan Mektepleri", *Türk Kültürü*, 33, Temmuz 1965, s. 594; Mustafa Ergün, a.g.m., s. 735

⁵ Osman Ergin, a.g.e. s. 86; İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, 1993, s. 7

⁶ Yahya Akyüz, "Cumhuriyet'e Gelinceye Kadar İlköğretimin Tarihçesine Kısa Bir Bakış", *Türkiye'de İlköğretimin (Dünü, Bugünü, Yarını)*, MEB, İstanbul, 2003, s. 5

⁷ M. Şakir Ülkütaşır, a.g.m., s. 596.

⁸ Reşat Ekrem Koçu, "Sıbyan Mektepleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, 2, 1966, s. 27.

sıbyan mekteplerine öğretmen olmuşlardır. Bunlar da genellikle mektebe bitişik olan caminin imamı idiler.⁹ Bazen bu okullarda hâfız ve bilgili kadınlar da hocalık yapardı. “Hoca”, “Hoca Hanım”, “Molla” ve “Muallime” denen bu kadınlar esas olarak cami köşelerinde veya evlerinde öğretim yapar ve derslere devam edenlerden bir ücret alırlardı. Kadınların bazen öğretmen olan kocalarına, babalarına ve kardeşlerine yardımcı olduğu olurdu.¹⁰ Sıbyan mekteplerinin belli bir yönetmeliği ve devletçe hazırlanmış bir programı yoktu. Bu okulların temel amacı, okuma yazma öğretimi yanında İslâm dininin temel ilkeleriyle Kur’an-ı Kerim’in öğretilmesiydi. Bu mekteplerde sıra, harita ve yazı tahtası gibi araçlar bulunmazdı.¹¹ Ancak Tanzimat sonrası yayınlanan 1847 tarihli talimatta bu araç ve gereçlerin mekteplerde kullanılması hususunda öneriler yapılmıştır.

II. Mahmud dönemine kadar bu mekteplerin bina, program ve muallim kadrosunda değişiklik olmamıştır. Ancak, II. Mahmud tarafından 1824 yılında yayınlanan fermanla, çocukların ergenlik çağına gelmeden mektebe gönderilmeleri ve mektebe gitmeden bir usta yanına çırak olarak verilmeleri yasaklanmıştır.¹² 1838 yılında Meclis-i Umur-ı Nâfia eğitimle ilgili bir rapor hazırlamış ve bu raporda, mektep hocalarının bilgi seviyelerinin müfettişlerce ölçülmesi ve yetersiz olanların uzaklaştırılması, öğrencilerin sınıflara ayrılması, derslere devam zorunluluğunun getirilmesi ve fakir öğrenciler için iki yatılı okul açılması istenmiştir.¹³

8 Nisan 1847 tarihinde sıbyan mekteplerinde görev yapan hocaların ne şekilde hareket etmeleri gerektiğini açıklayan “*Etfâlin Tâlim ve Tadrîsi ve Terbiyelerinin Ne Vecible İcrâ Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dâir Sıbyân Mekâtibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Tâlimat*” adını taşıyan 23 maddelik bir talimatnâme yayınlanmıştır. Bu talimatnâmede, sıbyan mekteplerindeki mecburi eğitim süresinin en az dört, en fazla yedi yıl olduğu, Türkçe, güzel yazı (sülüs ve nesih), lügat ve ahlâk dersinin müfredata girdiği, metal divit ve taş tahta gibi araçların ders araç-gereci olarak kullanımının benimsendiği, kız ve erkeklerin sınıfta ayrı ayrı oturtulması (sınıf sistemi yok) gerektiği ifade edilmiştir. Yine hocaları denetlemek ve onlara rehberlik etmek için “Muîn-i Mekâtib” adıyla

⁹ Yahya Akyüz, “Fatih Sultan Mehmet Dönemi Eğitimine Bir Bakış”, *İstanbul’un Fetihinin 550. Yılı Anı Kitabı*, (Editör: Esin Kâhya, Ayten Aydın) Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2004, s. 30-31

¹⁰ Yahya Akyüz, “Osmanlıda Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri” *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi)* Ankara, 2004, Sayı 15, s. 3-4. 1849 Yılında İstanbul’da kadınların harap haldeki evlerini mektep haline getirmek ve bu evlerde kızları okutmak için devlete yaptığı müracaat için bkz. a.g.m. s. 6-8

¹¹ Sabahattin Arıbaş, *a.g.m.*, s. 712

¹² Mahmut Cevat, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcrâât*, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara, 2001, s. 4.

¹³ Mahmut Cevat, *a.g.e.*, s. 9-10.

müfettişlerin görevlendirileceği ve mekteplerin ekonomik sorunlarını çözmek için devletin gerekeni yapacağı belirtilmiştir. Talimatta, okutulacak dersler ise, Elifba Cüzü, Amme Cüzü ve diğer Cüzler, Türkçe Ahlâk Risâlesi, Türkçe Tecvit, İlmihal, Türkçe sözlüklerin okutulup yazdırılması ve Güzel yazı olarak belirtilmiştir.¹⁴

Bundan sonra 1862 tarihinde İstanbul mektepleri on iki merkeze ayrılmış ve bu merkez mekteplerden her birine de üçer mektep bağlanmıştır. Bu şekilde tespit edilen otuz altı mektebe (ki bu sayı, İstanbul mekteplerinin onda biri kadardı) birer taş tahta ile taş kalem ve birer de divit alınıp maarif idaresince ücretsiz olarak verilmiştir. Ayrıca mektep hocalarına 100'er kuruş aylık bağlanmış ve öğrencilere de haftalık verilmiştir.¹⁵

1864 tarihinde kurulan Mekâtib-i Sıbyan-ı Müslime Komisyonu, sıbyan mektepleri için 1868 tarihinde on maddelik bir nizamnâme yayınlamışsa da bu nizamnâme de uygulanmamıştır.¹⁶ Sıbyan mektepleri ile ilgili asıl düzenleme 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile yapılmış ve nizamnâmede şu hükümlere yer verilmiştir: Her mahalle veya köyde bir, bu mümkün olmazsa iki mahalle veyahut iki köyde en az bir sıbyan mektebi açılacaktır. Ahâlisi karışık olan yerlerde Müslim ve gayrimüslimlere ait ayrı ayrı mektepler olacaktır (mad.3). Sıbyan mekteplerinin her türlü masrafı mahalle ve köylü tarafından karşılanacaktır (mad.4). Sıbyan mekteplerinin hocaları muallimler nizamnâmesine göre seçilecektir (mad.5). Tahsil süresi dört sene olacaktır. Müslümanlara ait sıbyan mekteplerinde usûl-i cedîde üzere Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Ahlâka Mûteallik Resâil, İlmihal, Yazı Talimi, Muhtasar Fenn-i Hesap, Muhtasar Tarihi Osmani, Muhtasar Coğrafya ve Malumât-ı Nâfia adlı dersler okutulacaktır (mad.6). Okutulacak olan bu derslerde değişiklik ancak Meclis-i Kebir-i Maârifin görüşü alınarak yapılabilecektir (mad.7). Sıbyan mekteplerine devam zorunluluğu kızlar için 6-10, erkekler için 7-11 yaş arasındadır (mad.9). Üç kez uyarı yapıldığı halde özürsüz olarak çocuğunu okula göndermeyen velilerden gücüne göre beş kuruştan yüz kuruşa kadar para cezası alınacaktır (mad.12). Sıbyan mektebini bitirip diplomasını alan öğrenci imtihansız rüşdiye mektebine kabul olunacaktır (mad. 14). Müstakil olan kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacak, ancak hoca bulunmadığı takdirde yaşlı ve ahlâklı erkekler hoca olarak tayin edilebilecektir (mad.16).¹⁷

¹⁴ Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", *OTAM*, 1994, Sayı 5, s.12-20. Talimatnâmenin tam transkripsiyonu için bkz. Aynı yazar ve makale, s. 25-38

¹⁵ Osman Ergin, *a.g.e.*, c. 1-2, s. 464.

¹⁶ Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 62.

¹⁷ Nizamnâmenin sıbyan mektepleri ile ilgili olan (3-17) maddeleri için bkz. Cevat, *a.g.e.*, 424-427

Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde açılması düşünülen iptidâî mekteplerden hiç bahsedilmemekte, sadece sıbyan mektepleri ile ilgili düzenlemelere yer verilmektedir. Nizamnamede, bu mekteplerin malî sorunlarına yönelik hiçbir yenilik getirilmemekte ve mekteplerin her türlü masrafının halk tarafından karşılanacağı belirtilmektedir.

1876 yılında ilköğretimin geliştirilmesi ve malî sorunlarının çözümüne yönelik 34 maddelik bir talimatname¹⁸ yayınlanmış ve bu talimatla mekteplerin sorunlarının çözümüne katkıda bulunmaları için mahalle halkından seçilen "Tedris Meclisi" ve "Tedris Meclisi Şubeleri" oluşturulmuştur. Mekteplere ait avarız akçelerinden, vakıflardan, öğrenci velilerinden alınacak ücretler ve cezalardan bu meclisler sorumlu olacaktı. Mekteplere hoca tayini ve hocaların uygunsuz davranışları sebebiyle azli bu meclislerin yetkisinde idi.¹⁹

Bir taraftan sıbyan mekteplerinin ıslâhına yönelik yukarıda belirttiğimiz talimatnâmeler çıkarılırken, diğer yandan Abdülhamit devrinde sayıları artmaya başlayan ve yeni usulde öğrenim yapan iptidâî mektepler açılmaya başlanmıştır. Aşağıdaki başlık altında da bu mektepler hakkında bilgi verilmiştir.

B-İptidâî Mektepler

Sıbyan mektepleri, Tanzimat Devri sonuna kadar Osmanlı devletindeki ilköğretim çağındaki çocuklara eğitim veren tek eğitim kurumuydu. Ancak, bu mekteplerde geleneksel yöntemlerle öğretim yapıldığından istenilen düzeyde verim alınamadığı dönemin yetkilileri tarafından sık sık dile getiriliyordu. Bu mekteplerdeki aksaklıkları düzeltmek için 1838 yılında Umûr-ı Nâfia Komisyonu tarafından bir rapor hazırlanmış ve 1847 yılında da bir talimatname yayınlanmışsa da, mekteplerin bina, öğretmen ve programlarında gerekli değişiklik gerçekleştirilemediğinden bu çalışmalar başarılı olmamıştır. Tanzimat dönemi yöneticileri sıbyan mekteplerindeki ıslâh çalışmalarının başarısızlığı karşısında, öğretimdeki yenilikleri kolayca uygulayabilecekleri, iptidâî adı verilen mektepler açılmasını düşünmüşler, muhafazakar çevrelerin dikkatini çekmeden mevcut sıbyan mekteplerini de "usûl-i cedîde" üzere öğretim yapan mektepler haline getirmeye çalışmışlardır.²⁰

Tanzimatçıların iptidâî mekteplerde uyguladığı ve sıbyan mekteplerinde uygulamaya çalıştıkları "usûl-i cedîde" ne idi? Usûl-i cedîde; ders araç ve gereçleri konusunda yenileşme ve özellikle muallimlerin geleneksel öğretim

¹⁸ Bu talimatnâmenin tam adı şudur: "Dersââdet ve Bilâd-ı Selâsede Bulunan Mekâtib-i Sıbyâniyenin İdâresi İçün Ahâlîce İntihâb Olunacak Ażadan Mürekekeb Olmak Üzre Teşkil Olunacak Mecâlîs-i Tedrîsiye ve Şu'belerinin Sûret-i Teşkilîyle Vazîfeleri Hakkında 22 Rebiülevvel 292'de İ'ân Olunan Ta'lîmattır." Bkz. Mahmut Cevat, a.g.e., s. 130-136

¹⁹ Osman Ergin a.g.e., c. 3-4, s. 896- 897.

²⁰ Bayram Kodaman, a.g.e., s. 66-67

yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulamasıdır.²¹ Usûl-i cedîde üzere öğretim yapan iptidâilerde sıra, muallim masası, kara tahta, harita ve yer küresi ders araç gereci olarak kullanılmaya başlanmıştır.²² Yine bu mekteplerde, öğrenim gören çocuklar çok kısa zamanda okuyup yazmakta ve olgunluk kazanabilmekteydiler.²³ Bu yöntemin diğer esasları ise şunlardı: Bir kere, iptidâi mekteplerin kendine özgü öğretmenleri olacak, mahalle imamı ve karısı öğretmenlik yapamayacaktı. İlkokullar medreseden ayrılacaktı. Öğretmen sadece hediye değil maaş alacaktı. Okuma-yazma öğreniminde “heceleme” usulü terk edilerek “usul-i savtiye” ve “meddiye”²⁴ denilen yeni usul okuma yöntemi uygulanacaktı. Bu usulde, her harf ayrı ayrı değerlendirilerek harf üzerinden öğretim yapılacaktı. Kitaplar öğrencilerin yaşına uygun olacaktı. Sadece okumaya değil aynı zamanda yazmaya da önem verilecekti. Kızlara da yazı öğretilmesi önemseniyor ve onlar için de ayrı okullar açılması düşünülüyordu.²⁵

Yeni öğretim şeklini denemek üzere, 1873 yılında Cevdet Paşa'nın maarif nazırlığı sırasında İstanbul'da Nur-ı Osmaniye Camii içindeki kârgir binada ilk örnek iptidâi mektebi açılmıştır.²⁶

Bu ilk örnek mektepten sonra, yenilerinin açılması ile birlikte İstanbul'da iptidâi mekteplerinin sayısı 1876'da altıya ulaşmıştır.²⁷ 1882 yılında yeni usulde öğretim yapan iptidâilerde görülen fayda üzerine İstanbul'daki pek çok sıbyan mektebi iptidâiye dönüştürülmüştür.²⁸ Bazı sıbyan mekteplerinin iptidâilere dönüştürülmesi ile 1885 yılında İstanbul'daki sayıları 41'e yükselmiştir.²⁹ Bu tarihten sonra, Maarif Nezâreti'ne bağlı olarak açılan bu mektepler için, gerek devlet salnamelerinde gerekse devletin diğer resmi yazışmalarında “usûl-i cedîde

²¹ Yahya Akyüz, *a.g.m.*, s. 9

²² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Pegem Akademi, Ankara, 2008 s. 217-218

²³ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 180

²⁴ Bu usuller ile hecelemeye dayanan *usûl-i tebeccî* bırakılmaktadır. Çünkü bu yöntemde kelimeler “cim üstün ce, cim esre ci, cim ötre cü” gibi uzun uzun hecelemler ile okunuyordu. Çocuğun kafasını karıştıran bu yöntem terk edilerek usûl-i savtiye denen harflerin seslerini “ce, ci ve cü” şeklinde doğrudan okutan yöntem benimsenmiştir. Öğrenci kelimeleri okumaya başladığında ise öğrencinin bildiği ve tanıdığı kelime adlarını daha kolay öğrenebileceği düşünüldüğünden öğretilecek kelimeler de öğrencinin günlük hayatından seçilmelidir. Seçilen bu yöntemle öğrencilere kısa zamanda okuma yazma öğretilmek istenmektedir. Konu ile ilgili olarak Akyüz'ün eserinde “Selim Sâbit Efendi'nin Türk Eğitim Tarihindeki Yeri Nedir?” şeklindeki başlık altında daha geniş bilgi bulunmaktadır. Bkz. Akyüz, *a.g.e.*, s. 176-180

²⁵ Mustafa Ergün, *a.g.m.*, s. 745-746

²⁶ Mahmut Cevat, *a.g.e.*, s. 468; Âli Ölmezoglu, “Cevdet Paşa”. *İ.A.*, MEB., İstanbul, 1993, s. 117

²⁷ Bayram Kodaman *a.g.e.*, s. 72

²⁸ Mahmut Cevat, *a.g.e.*, s. 193

²⁹ Mahmut Kodaman, *a.g.e.*, s.73.

mektebi”, “mekâtib-i iptidâiye”, “iptidâi mektep” tâbiri kullanılmaya başlanmıştır. Büyük çoğunluğu vakıflara ait olan sıbyan mektepleri için ise “usûl-i atîka mektebi” veya “sıbyan mektebi” tâbiri kullanılmıştır.³⁰

İstanbul’dan sonra vilayetlerde de iptidâi mektepler açılmaya başlanmış ve bunların sayısı 1876’da 200’e ulaşmıştır.³¹ 1892-1893 yıllarında ise imparatorluk genelinde usûl-i atîka üzere öğretim yapan sıbyan mektebi sayısı 18.938’dir. Aynı yıllarda usûl-i cedîde yöntemini uygulayarak öğretim yapan iptidâi mektep sayısı ise 3057’dir. Bu rakamlara bakıldığında iptidâi mekteplerin sayısının sıbyan mekteplerinin 1/6’sı kadar olduğu görülür.³²

1892 tarihinde “*Dersâadet Mekâtib-i İbtidâiyesi İçin Ta’limât-ı Mahsûsa*” adında bir talimatnâme yayınlanmıştır.³³ Bu talimatnâme taşra iptidâilerine ait olmasa da, bazı hükümlerinin taşra iptidâilerinde de uygulanmış olabileceğini düşünerek bazı maddelerini belirtmeyi uygun buluyoruz. Talimatnâmede, iptidâi mekteplerin dört yıl olduğu, mekteplerin idarî ve öğretim işlerinden muallimlerinin sorumlu olduğu, bu mekteplere muallim tayin edileceklerin ellerinde Darü’l-Muallimîn-i İptidâiye diploması veya yapılacak imtihanda yeterliliklerini ispatlamış olmaları gerektiği, mekteplerde görevli muâvin, kalfa (muallim yardımcısı), bevâb (kapıcı) ve ferrâşın (temizlikçi) her türlü işlerinden muallimlerin sorumlu olduğu, tatil günleri dışında muallimlerin her gün okulda bulunmaları gerektiği belirtilmiştir.³⁴ Aynı yıl taşra köy iptidâi mektepleri için dört yıllık bir program hazırlanmıştır. Aşağıdaki tabloda köy iptidâi mekteplerinin haftalık ders programı şu şekilde belirtilmiştir.³⁵

Taşra Köy Mektepleri Ders Programı

I. Sene		II. Sene		III. Sene		IV. Sene	
Dersler	Ders Saati	Dersler	Ders Saati	Dersler	Ders Saati	Dersler	Ders Saati
Elifbâ-yı Osmâni	12	Kur’ân-ı Kerim	6	Kur’ân maa Tecvid	5	Kur’ân maa Tecvid	5
Eczâ-yı Şerife	12	İlmihal	3	İlmihal	3	İlmihal	3
Hesab-ı Zihni	6	Hesab-ı Zihni	2	Hesab	3	Hesap	3
		Kıraat	3	Kıraat	3	Kıraat	3
		Hat	2	Hat ve İmlâ	2	Hat ve İmlâ	2

³⁰ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 226; H. Ali Koçer, *a.g.e.*, s. 128

³¹ Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s. 81.

³² Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 231

³³ Mahmut Cevat, *a.g.e.*, s. 287

³⁴ Mahmut Cevat, *a.g.e.*, s. 287-293

³⁵ Mahmut Cevat, *a.g.e.*, s. 304.

1892 yılında yayınlanan köy iptidâî mektepleriyle İstanbul ve vilayet iptidâilerine ait ders programları karşılaştırıldığında, aralarında fazlaca fark olmadığı, sadece köy mekteplerinde Sarf-i Osmanî, Ahlak, Coğrafya-yı Osmanî ve Tarih-i Osmanî derslerinin okutulmadığı görülmektedir. İptidâî mekteplerdeki bu program devrin sonuna kadar bazı değişikliklerle muhafaza edilmişse de yapılan değişiklikler din ve ahlak derslerinin saatlerini artırmak yönünde gerçekleşmiştir.

C-Tabrîrât-ı Umûmiyenin Yayınlandığı Sıralarda Aydın Vilayetinde Sıbyan Mektepleri ile İptidâî Mekteplerinin Durumu

Maarif Nezâreti'nin çabaları ile önce İstanbul'da daha sonra diğer vilayetlerde iptidâî mektepler açılmaya başlanmıştır. İmparatorluğun diğer vilayetlerinde olduğu gibi, Aydın vilayetinde de bu hususta gösterilen gayretler neticesinde, 1892-93 yılında Aydın vilâyeti genelinde açılan iptidâî mektep sayısı 420'ye ulaşmıştır. Aynı tarihte Aydın vilayetindeki sıbyan mektebi sayısının 2151 olduğu hatırlanırsa, açılan iptidâî mekteplerin sıbyan mekteplerine oranının 1/5 seviyesinde olduğu görülür. Aynı tarihte, imparatorluk genelinde usûl-i cedîde üzere öğretim yapan iptidâî mektep sayısı 3057 iken, usûl-i atîka üzere öğretim yapan sıbyan mektebi sayısı 18938'dir.³⁶ Bu rakamlar göz önüne alındığında, Aydın vilayetindeki iptidâî mektep sayısının imparatorluk genelindeki iptidâî mektep sayısına oranının 1/7 düzeyinde olduğu görülür. Aydın vilayetinde belirttiğimiz bu ilköğretim okulları dışında, 1313/1895-96 yılı Aydın vilayeti salnamesinde, vilayetini oluşturan dört sancak ile vilayet merkezinde bir idâdi-mülkiye mektebi, vilayet merkezi ile sancaklara bağlı kazaların pek çoğunda kırka yakın rüşdiye mektebi olduğu belirtilmektedir.³⁷

D-İptidâî Mekteplerinin Islâhı İle İlgili Aydın Vilâyetinden Sancak ve Kazalarına Gönderilen Tabrîrât-ı Umûmiye'nin İçeriği

1313/1895-96 Yılı Aydın Vilayeti Salnamesi'nde maarif başlığı altında verilen bilgilerde, vilâyet merkezi ile liva merkezlerindeki pek çok iptidâî mektepten gereği gibi istifade edilmesi için bu mekteplerden bir kısmının "usûl-i cedîde" üzere öğretim yapar hale getirildiği, ancak genellikle kazalarda ve özellikle köylerde bulunan mekteplerin her türlü düzenlemeden uzak kaldığı ve uygulanan öğretim şeklinin öğrencilere bir parça bile faydasının olmadığı belirtilmektedir. Sıbyan mekteplerinin bu durumundan rahatsızlık duyan vilayet valisi tarafından 6 Aralık 1893 tarihinde, bu mekteplerin düzen altına alınması, usûl-i cedîde üzere öğretim yapan eğitim kurumları haline getirilmesi için sancak ve kaza yöneticilerince uygulanmak üzere bir "*Tabrîrât-ı Umûmiye*" ve bir de "*Ta'rifnâme*" gönderilmiştir.³⁸ Bu tahrîrâtta genel olarak, köy mekteplerinin

³⁶ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 231

³⁷ *Salname-i Vilâyet-i Aydın*, 1313, s. 512-513

³⁸ *Salname-i Vilâyet-i Aydın*, 1313, s. 514-521, Bkz. Ek-1 ve Ek-2

mevcut durumu, eğitim ve öğretimdeki başarısızlıklarının nedenleri, mezun olan öğrencilerin bilgi seviyeleri, bu okulların niçin iptidâî mekteplere dönüştürülmesi gerektiğinin gerekçelerini açıklayan ifadeler bulunmaktadır. Sıbyan mektepleri ile ilgili daha başka sorunların ve çözüm önerilerinin dile getirildiği bu tahrîrâtın içeriğini maddeler halinde şu şekilde belirtmek mümkündür.

1-Bir milletin maddî ve manevî olarak ilerlemesinin maarife bağlı olduğu, ilmin memleketin her tarafına yayılması sağlanmadıkça gelişmenin mümkün olmayacağı,

2- İlerlemeyi sağlamak için bu zamana kadar hazineden milyonlarca kuruş sarf edilerek birçok yerde iptidâî, rüşdî ve idâdî mektepler ile mekâtib-i âliye kurulduğu ve verilen müsaadelerle bazı kişilerin özel mektepler açtığı,

3- Köylerdeki iptidâî mekteplerin ıslâhına ve tanzimine yönelik memleket çapında çalışmalar yapıldığı, ancak istenen neticenin alınmadığı,

4-Yapılan araştırmalara göre, her kasaba ve köyde bir mektep ile bir hocanın bulunduğu, ancak bunlardan gerektiği gibi istifade edilemediği, bunun sebebinin de uygulanan öğretim şekli olduğu,

5-Yine, köylerde mektep ve hoca bulunduğu ve bunlara köylüler tarafından masraf yapıldığı halde, çocukların hemen hemen hiçbir şey öğrenmemiş düzeyde oldukları ve biraz bir şey öğrenenlerin de büyüdükçe öğrendiklerini unuttukları göz önüne alındığında, çocukların büyük bir kısmının hiç okula gitmemiş derecede cahil oldukları ve yapılan masrafların boşa gittiği,

6- “Usûl-i Tedrîsiye-i İptidâîye”ye dönüştürülen mektepler ile padişahın çiftliklerinde kurulmuş olan iptidâî mekteplere giden öğrencilerin az bir süre içinde dinî ve dünyevi bilgileri öğrendikleri,

7-Bir çocuğun hangi işe ve sanata atılırsa atılsın, okuyup yazacak ve matematiğin dört işlemini yapabilecek derecede bilgiye ihtiyacı olacağından şüphe olmadığı, bunları öğrenmese bile dinî hususlarda cahil kalmasının dinen caiz olmadığı,

8-Şu durumda en önemli olan şeyin, çocuklara gerekli bilgilerin öğretileceği bu mekteplere acilen bir çare bulunması gerektiği,

9-Bunu gerçekleştirmek için yapılması gerekenin, vilâyet memurları ile memleketin ileri gelenleri tarafından köy ve kasabalarda açılan iptidâî mekteplerde ve padişah tarafından kurulan çiftliklerde açılan mekteplerde uygulanan eğitim-öğretim şeklinin süratle yaygınlaştırılması, mektebi olmayan yerlere de mektep ve muallim temini hususuna gayret edilmesi olduğu,

10-İptidâî mekteplerin ıslâhı ile “usûl-i tedrîsiye”nin yaygınlaştırılması hususunun pek zor olmadığı, çünkü bunu gerçekleştirmek için mektep ile

mektebi idare edecek gelirlerin zaten mevcut olduğu, yapılacak tek şeyin bunları ıslâh ederek istenilen öğretim şekline sokmak olduğu ve bunun da ciddî ve devamlı bir gayretle gerçekleşeceği,

11-Aydın vilayetinin bütün köy ve kasabalarındaki iptidâî mekteplerin ıslâh ve tanzimi hususunda bazı zorlukların ortaya çıkmasının tabii olduğu, bunun ise, görev paylaşımı yapıldığında kolay olacağı ve mevcut mekteplerden bazısının ıslâh edilmesi ile bunun üstesinden gelinebileceği,

12-Her köy ve kasabanın yalnız kendi mektep ve hocaları ile meşgul olması gerektiği,

13-Yetkililerin de devletin ve milletin mutluluğu ve kurtuluşu için gerekli çareleri düşünmesi, memleket ileri gelenleri ile yardımsever insanların yardımını temine çalışmaları gerektiği, bazı yerlerde hayır sahibi kişilerin bırakmış olduğu avarız akçeleriyle mekteplere terk edilmiş vakıflardan gerektiği şekilde istifade etmenin zorunlu olduğu,

14-Köy ve kasabalarda bulunan mekteplerde henüz iptidâî usulde eğitim yapılmadığı ve bunun nasıl gerçekleştirileceğinin tahrîrâtla birlikte gönderilen tarifnâmede açıklandığı,

15-Usûl-i cedîde üzere öğretim yapmayan mektep hocalarına, iptidâî mektep muallimi olan yerlerde iki üç ay “usûl-i tedrisiye-i iptidâîye” eğitimi aldırılarak ellerine diploma verildikten sonra gittikleri yerde muallimlik yaptırılması gerektiği,

16-Bazı kaza ve köylerde istenildiği şekilde öğretim yapan muallimlerin mevcut olmasının ve bazı sancaklarda da Dârü'l-Muallimîn bulunmasının (İzmir’de de bir Dârü'l-Muallimin mevcuttu) eski mektep hocalarının eğitilmesini kolaylaştıracağı,

17-İptidâî mektep hocalarının maaşlarının istenilen düzeye çıkarılması ve her ay düzenli olarak ödenmesi ile hocaların eğitim ve öğretim faaliyetlerinde gayretli ve istekli olacakları,

18-Şayet, mektep hocalarından görevini yerine getirmeyenler ve yeni usûl üzere öğretim için gayret göstermeyenler olursa yerlerine yenilerinin görevlendirilmesinin önemli olduğu,

19-Hiç mektebi olmayan yerler var ise, gerekli teşvikler yapılarak oralara mektep ve hoca gönderilmesine çalışılması gerektiği,

20-Bu hususta gerek ahâlden gerekse memurlardan iyi hizmet edenlerin, gayretlerine göre taltif edilmesi ve mükâfat verilmesi, kusuru olanlara da göz yumulmaması ve gereğinin süratle yerine getirilmesi gerektiği gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Valilik tarafından yerel yöneticilere yazılan bu tahrîratta, sıbyan mekteplerinin kötü olan durumu gözler önüne serilmiş ve bu okulları düzene sokmanın zorluklarının olabileceği, ancak iyi bir iş bölümü yapıldığında ve mevcut kaynaklar harekete geçirildiğinde, mekteplerin kısa sürede istenilen yapıya ve öğretim şekline kavuşturulabileceği ifade edilmiştir. Tahrîratta vurgulanan bir diğer husus eğitimin yaygınlaştırılmasının padişahın da emri olduğu ve bu hususta gayreti ve hizmeti olanların taltif ve mükafat için padişaha sunulacağı belirtilmektedir.

E-Köy Mekteplerinin İslâhı ve Usûl-i İptidâiye Dönüştürülmesi İçin Aydın Valiliğince Hazırlanan Tarifnâme'nin İçeriği

Aydın valiliği, Tahrîrât-ı Umûmiye'de, bazı köy ve kasabalarda açılan iptidâi mekteplerde yeni usul öğretimin başarı ile uygulandığını, ancak pek çok köy mektebinin bu usuldeki öğretimden uzak kaldığını, bunların da iptidâi mekteplere dönüştürülmesini istemektedir. Köy mektepleri ile ilgili ıslâh ve dönüştürme işlemi yerel yöneticiler tarafından nasıl gerçekleştirilecektir? Köy mektepleri ile ilgili yapılacak işlerin nasıl gerçekleştirileceği hususunda valilik tarafından yöneticilere kılavuz olabilecek bir Tarifnâme Tahrîrât-ı Umûmiye'ye ek olarak verilmiştir. 6 Aralık 1893 tarihli bu tarifnâme "*Kurâ Mekâtibinin İslâhı ile Usûl-i İptidâiye İfrâğı İçin İttibâzı Lâzım Gelen Tedâbir Hakkında Mülbakâta Yazılan Bâlâdaki Tahrîrât-ı Umûmiye'ye Merbût Ta'rifnâme Sûretî*" adını taşımaktadır.³⁹

Tahrîratta, valilik tarafından yerel yöneticilere okuma ve yazmanın neden önemli olduğu, sıbyan mekteplerinin neden iptidâilere dönüştürülmesi gerektiği ve bunun için yerel yöneticilerin neler yapmaları gerektiği gibi hususlar anlatılmışken, tarifnâmede ise bu defa yerel yöneticilerin aynı hususları kasaba ve köy halkına anlatmaları istenmektedir. Hatta mutasarrıf, kaymakam ve kaza müdürlerinin köy ihtiyar heyetleri ve maarif komisyonları ile nasıl ortak çalışacakları tarifnâmede açıklanmıştır. Ayrıca tarifnâmede, köy sıbyan mekteplerini ıslâh için oluşturulacak Mekteb-i İptidâi Komisyonu'nun nasıl ve kaç kişiden oluşacağı gibi hususlara yer verilmiştir.

Köy mekteplerinin ıslâhı ve iptidâi mekteplere dönüştürülmesi için alınması gereken tedbirler ile ilgili Tahrîrât-ı Umûmiye'ye ek olarak verilen 24 Teşrin-i Sâni 1309/6 Aralık 1893 tarihli tarifnâmede belirtilen hususları maddeler halinde şu şekilde özetlemek mümkündür:

1-Liva merkezi olan kazalardaki köylere mutasarrıflar, kaza veya nahiyeye bağlı köylere ise kaymakamlar ve müdürler bizzat giderek, köy ihtiyar heyetini, köyün ileri gelen ve sözü dinlenen kimselerini toplayıp, önce Tahrîrât-ı Umûmiye'yi okuyacaklar, sonra ilave olarak padişahın maarif hakkındaki niyet ve maksadını, okuyup yazmanın önemini, gerektiği kadar dinî ve dünyevî

³⁹ *Salname-i Vilâyet-i Aydın*, 1313, s. 521-526

bilgileri öğrenmek için ilim tahsil etmesinin önemli ve cehaletin kötü bir şey olduğunu anlatacaklardır.

2-Her ne kadar hemen hemen her köyde bir mektep var ise de, köylerde yaşayanların bunlardan gerektiği şekilde faydalanamamasının sebebi, mekteplerin idarelerinin intizamsızlığından ve öğretim şeklinin “usûl-i iptidâiye” üzere olmamasından kaynaklanmaktadır.

3-Usûl-i iptidâiye dahil edilen mekteplerde yedi sekiz yaşlarındaki çocuklar gerekli dinî ve dünyevî bilgileri kısa sürede öğrenmekte ve bununla anne babalar öğrenmektedirler.

4-Köy çocuklarının ihtiyaç duydukları bilgileri kısa sürede elde edebilmeleri için köy mekteplerinin de usûl-i iptidâiye sokulması gerekmektedir.

5-Bunu memurların, köylülerin yardım ve gayreti ile gerçekleştirmek zor değildir.

6-Her kişi kendisi için lazım olan bilgileri öğrenmediğinden gece gündüz çalışarak elde ettiği çalışmalarının karşılığını alamamakta ve fakirlik içinde yaşamaktadır.

7-Anne babaların çocuklarını çalıştırmak yerine, biraz ilim öğrenmelerini sağlamalarının Allah’ın emri olduğu, aksine davranmalarının, hem insanlığa hem de padişahın emrine aykırı geldiği yöneticiler tarafından misallerle ve onların anlayacağı bir dille anlatılmalıdır.

8-Mutasarrıf, kaymakam ve nahiye müdürleri yukarıda belirtilen hususları köylülere iyice anlattıktan sonra, ihtiyar heyeti ile beraber köyde mevcut olan mektebe gidecek ve gerekli incelemeyi yapacaklar, mektebin tamire veya genişletilmeye ihtiyacı olup olmadığını tespit edecekler, şayet varsa mektebin ıslâh edilmek suretiyle istenilen şekle gelmesini sağlayacaklardır. Şayet köyde mektep yok ise köyün uygun bir yerine bir mektep yapılmasına gayret edeceklerdir.

9- Köylerin pek çoğundaki mekteplerde köy imamları muallimlik yapmakta ve bunlar muallimlik ve imamlık parası adı altında halktan erzak toplamaktadırlar. Bu kişiler belirli bir işle görevlendirilmedikleri için bir taraftan muallimliği diğer taraftan kendi görevlerini önemsememektedirler. Bunun yanı sıra, köy halkı da mektebin önemini anlayamadığından, onun iyi idare edilmesi için gerekli özeni göstermemektedir.

10-Muallimlik yapan köy imamları bu işle görevlendirilmedikleri için kayıt altına alınmamakta ve mekteplerden de gerektiği şekilde istifade edilememektedir. Bu da yapılan masrafların boşa gitmesine neden olmaktadır.

11-Köy mekteplerinin ıslâhı, kaymakam ve müdürlerin devamlı gözetimi altında, başkalığını da en yaşlı ve iş bilir birisinin yapacağı, köyün ileri

gelenlerinden güvenilir ve maarifin kıymetini bilen beş kişiden oluşan “*Mekteb-i İptidâi Komisyonu*” eliyle gerçekleştirilecektir.

12-Bu komisyonlar, köy mekteplerinin iyi idare edilmesine, muallimlere tahsis olunacak maaşın ödenmesine, köylüden aidât toplanmasına, hayır sahiplerinin bırakmış olduğu avarız akçesi ile mekteplere terk olunmuş vakıfların iyi idare edilmesine gayret edeceklerdir.

Tarifnâmenin devamında yukarıda belirtilen hususların yerine getirilmesinden sonra, bu mekteplerde görev yapacak öğretmenlerin nasıl yetiştirileceği, maaşlarını nasıl ve ne zaman alacakları, ahlaka aykırı davranış içerisinde bulunan ve yeni öğretim tekniklerini benimsememiş öğretmenlerle ilgili ne gibi muamele yapılacağı, mekteplerde okuyan çocukların imtihanlarının nasıl icra edileceği gibi hususlara değinilmiştir. Tarifnâmede belirtilen bu hususları da maddeler halinde şu şekilde belirtilebilir.

1-Köylerdeki mekteplerde görevlendirilecek hocalar, merkez kaza veya usûl-i iptidâiye mektepleri bulunan nahiyeye merkezlerine çağrılacak ve burada iki-üç ay “Usûl-i Tedris-i İptidâi” eğitiminden geçirilecekler ve bu hususta yeterli bilgi edinip edinmedikleri Maarif Komisyonu’nca yapılan imtihanla tespit edildikten sonra başarılı olanlara diploma verilecek ve bağlı oldukları köyeye dönmeleri sağlanacaktır.

2-Diplomalı mektep hocalarının köyeye dönmelerinden sonra, Köy İptidâi Maarif Komisyonu ile Kaza Maarif Komisyonu üyelerinden bir veya iki kişi köyeye giderek mekteplerin usûl-i iptidâiye üzere resmi açılışını yapacaklardır. Mektep hocalarına maaşları veya âdatları usûl-i iptidâiye tahsiline başladıkları tarihten itibaren verilecektir.

3-İptidâi mektep muallimliğine tayin olunanlardan ahlaksızlıkları tespit edilen veya iptidâi mekteplerde uygulanan öğretim şeklini benimsememiş olanlar olur ise, bu gibi muallimler görevlerinden alınacak ve yerlerine istenilen şekilde öğretim yapan muallimler tayin edilecektir.

4-Mektep çocuklarının gayretini arttırmak için her sene tatil zamanında önce köyün ileri gelenleri, Mektep İptidâi Komisyonu Heyeti ve Kaza ve Nahiyeye Maarif Komisyonu’ndan gönderilecek bir kişinin huzurunda köy mekteplerindeki öğrencilerin imtihanları yapılacak ve imtihanda arkadaşlarına göre daha başarılı olan çocuklara mükâfat verilecektir.

Tarifnâmenin sonunda, tahrîrâtta belirtilen hususlar ile tarifnâmede belirtilen hususların yerine getirilmesinden ve gerekli tedbirlerin alınmasından yerel memurlar ile İptidâi Maarif Komisyonu azalarının sorumlu olduğu belirtilmiştir.

F-Tabrîrât ve Tarifnâme Sonrası Aydın Vilayetinde Sibyan ve İptidâî Mekteplerinin Durumu

Tahrîrâtta ve tarifnâmede belirtilen hususların sancak ve kaza idarecilerince olumlu karşılandığı ve uygulamaya konulduğunu söylemek mümkündür. Gösterilen gayretler sonucunda mekteplerin bazıları ıslah bazıları da yeniden inşa edilmiş ve durumu iyi olanlar da “usul-i cedîde”ye dönüştürülmüştür. Bu çalışmalardan olumlu sonuçlar alındığını aşağıda verilen rakamlar göstermektedir.

İptidâî mektep sayısında zamanla hem imparatorluk genelinde hem de Aydın vilayetinde bir artış gerçekleşmiştir. 1892-93 yıllarında imparatorluk genelinde usûl-i cedîde üzere öğretim yapan iptidâî mektep sayısı 3057 iken, bu rakam 1906-1907’de 7213’e çıkmıştır. Aynı tarihlerde Aydın vilayetindeki iptidâî mektep sayısı 420’den 1453’e ulaşmıştır. 1892-93’da Aydın vilayetindeki iptidâî mektep sayısının imparatorluk genelindeki iptidailere oranı 1/7 iken, 1906-1907’de bu oran 1/5 seviyesine gelmiştir. Bu rakamlar Aydın vilayetinde iptidâî mekteplerin sayısının gittikçe arttığını göstermektedir. Yeni usulde öğretim yapmanın esaslarından biri de kızlar için de yeterli sayıda okul açılması ve onların da eğitimine önem verilmesi idi. 1906-1907 yılında vilayetteki iptidâîlerden 669’u erkeklere, 92’si kızlara ve 698’i de kız-erkek karma eğitim yapan iptidâîlere ait idi.⁴⁰ Yukarıdaki rakamlar kızların eğitilmesi hususunda erkekler kadar başarılı olunamadığını göstermektedir.

Aydın vilayetinin sancak ve kazalarına bağlı köylerinin ne kadarında tahrîrâtta belirtilen hedeflere ulaşılmıştır, bunu tespit etmek güç olsa da, bazı kaza ve nahiyelere bağlı köylerde kaç iptidâî mektebi açıldığı, buralarda kaç öğrencinin öğrenim gördüğü ve kaç öğretmenin görev yaptığı ile ilgili Aydın vilayeti salnamelerinde bilgiler bulunmaktadır. Mesela 1314/1896-97 yılı salnamesinde Denizli’nin Garbî Karaağaç nahiyesine bağlı on bir köydeki iptidâî mektepte sayıları 40 ile 300 arasında değişen sayıda öğrenci öğrenim görmektedir. Bu on bir köyde, toplam 23 öğretmen görev yapmaktaydı.⁴¹ Yine 1326/1908 yılı salnamesinde İzmir’in Seydiköy nahiyesine bağlı 27 köy ve çiftlikteki 32 iptidâî mektebinde 533’ü erkek, 497’si kız olmak üzere toplam 1030 öğrenci öğrenim görmekte idi.⁴² 1326/1908 yılı salnamesinde ise, İzmir’in Urla kazasında usul-i cedîde yöntemi ile öğretim yapan erkeklere ve kızlara ait üç iptidâî mektebi bulunduğu, kazanın on yedi köyündeki sibyan mektebinde ise usul-i atîka yöntemini ile öğrenime devam edildiği, öğretmen maaşlarının köylüler tarafından verildiği ve bu mekteplerden sadece sekizinin muntazam olduğu diğerlerinin ise ıslâhına ve yeniden inşasına çalışıldığı belirtilmektedir.⁴³

⁴⁰ Yahya Akyüz, *a.g.e.*, s. 231; Kodaman, *a.g.e.*, s. 89-90;

⁴¹ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1314, s. 356

⁴² *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1326, s. 257

⁴³ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1326, s. 286

Salnamelerdeki bu bilgiler, 1908 yılına gelindiğinde bile sıbyan mekteplerinin iptidai mekteplere dönüştürme çalışmasının tamamlanmadığını göstermektedir.

Devlet, artık eskisi gibi sıbyan mekteplerini önemsememekte, ağırlığını iptidai mekteplerden yana koymaktadır. Vilayet salnamelerinde bile sıbyan mektepleri ile ilgili çok az bilgiye yer verilmektedir. Aydın vilayeti salnamelerinde sıbyan mektepleri ile ilgili en düzenli bilgi Saruhan sancak merkezindeki sıbyan mekteplerine aittir. 1314/1896-97 yılına kadar Aydın vilayeti salnamelerinde Saruhan sancak merkezindeki Müslim ve gayrimüslimlere ait erkek ve kız sıbyan mekteplerinin sayısı ile öğrenci sayıları düzenli bir şekilde verilmişken, 1326/1908 yılına kadar yayınlanan diğer salnamelerde Saruhan'daki bu mekteplere ilişkin hiç bilgi verilmemiştir.⁴⁴ Salnamelerde belirtilmese de, bazı yerlerde zorunluluktan dolayı sıbyan mektepleri ilköğretimde iptidai mektepler yanında eğitim faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde genelde vakıflar eliyle kurulan sıbyan mektepleri en yaygın ilköğretim kurumları olup en ücra köylerine kadar açılmışlardır. Ancak zamanla bu okullardan istenilen düzeyde verim alınamamaya başlanmıştır. Bunun nedenleri arasında bu mekteplerin eğitim programlarında yenileştirme yapılamaması, yeni öğretim metotlarının uygulanamaması, genelde cami imamı, müezzini ve hatibi gibi görevi öğretmenlik olmayan kişilerin bu okullarda görev yapıyor olması yer almaktadır. Mekteplerdeki aksaklıkların giderilmesi için zaman zaman bazı talimatlar çıkarılmışsa da yine de istenilen netice elde edilememiştir. 1860'lı yıllardan itibaren yeni usulde öğretim yapan ilköğretim okulları açılması yönünde düşünceler ortaya atılmaya başlanmıştır. Bu düşüncüyü hayata geçirmek için ilk örnek iptidai mektep 1873 yılında İstanbul'da açılmıştır. Maarif Nezâreti'nin desteği ile İstanbul dışında da bu okulların sayısı artırılmaya çalışılmıştır. Ele aldığımız bu çalışmada, Aydın vilayeti valiliği tarafından kaza ve köylerdeki sıbyan mekteplerinin neden ve nasıl iptidai mekteplere dönüştürüleceğine dair sancak ve kaza yöneticilerine bir tahrîrât ve bir de tarifnâme göndermiştir. Gerek tahrîrât ve gerekse tarifnâmede belirtilen hususlar göz önüne alındığında, Aydın valiliğinin sancak ve kazalara bağlı köy sıbyan mekteplerini verimli hale getirmek için bir an evvel yeni usulde öğretim yapan kurumlar haline dönüştürülmesi gerektiğini düşündüğü, sancak ve kaza merkezlerinde bu hedefe kısmen ulaşıldığı, ancak köylerde fazla bir şey yapılamadığı anlaşılmaktadır. Aydın valiliği vilayete bağlı yöneticilere gönderdiği tahrîrâtta, önce eğitimin insanlar için neden gerekli olduğunu ve sıbyan mekteplerinden mezun olan öğrencilerin bilgi düzeylerinin neden istenilen düzeyde olmadığını anlatmış, tahrîrâta ek olarak verilen tarifnâmede ise çok

⁴⁴ *Aydın Vilayeti Salnamesi*, 1304, s. 314; 1305, s. 136; 1306, s. 162; 1307, s. 136; 1311, s. 237; 1312, s. 391; 1313, s.375; 1314, s. 371

verimsiz olan bu mekteplerin yeni usulle eğitim yapan mekteplere nasıl dönüştürüleceği ve bu hususta yetkililere düşen vazifeler ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Yerel yöneticiler tarafından her iki yazıda belirtilen hususların ne derece dikkate alınıp uygulandığını tespit etmek güç olsa da bu hususta gayret edildiğini yukarıda verdiğimiz rakamlar bize göstermektedir.

EKLER

EK-1 Mekâtib-i İptidâiyenin Islâhı Hakkında Cânib-î Âli-i Vilâyet-penâhîden Mülhakâta Tastîr Buyrılan Tahrîrât-ı Umûmiye Sûretidir⁴⁵

Cümlenin meczûmu olduğu üzere halîfe-i Rasûl-i Ekrem veli-i ni'met-i bî-minnet-i a'zam pâdişâh-ı ma'ârif-şiyem efendimiz hazretleri cülûs-ı hümayûn-ı sa'âdet-makrûn-ı mülûkâneleri rûz-ı firûzundan beri memâlik-i mahrûsa-i şâhânelerinin her türlü terakkiyât-ı memdûha-i asırdan hissedâr olmasını akdem amâl hülâsa-i ma fi'l-bâl idinerek ol bâbda lâzım gelen tedâbîr ve vesâ'ilin ittihâz ve istikmâli hakkında her an ve sâ'at irâdât-ı isâbet-gâyât-ı şehinşâhîlerinin isdârına sezâ-vâri-i lutf ve inâyet buyurmakta ve bunların âsâr-ı 'azîmesi her tarafça gözlere çarpmakta ve bu sûretle teb'a ve zîr-destân-ı mülûkânelerini her ân müteşekkîr ve minnetdâr bırakmaktadırlar.

Şehr-i yârı hikmet-şi'âr efendimiz hazretlerinin uluvv-ı efkâr-ı muvaffakiyet-nisâr-ı şâhâneleri iktizâ-yı celîlince bir mülk ve milletin esâs terakkiyât-ı maddiye ve ma'nevîyesi 'ulûm ve ma'ârife müstenid olmak lâzım geleceği ve binâen-aleyh neşr-i 'ulûma himmet olunmadıkça terakkiyât-ı matlûbenin istihsâli gayr-i kâbil idüğü kazâyâ-yı bedîhiyesine nazaran ale't-tevalî erzân buyurmakta oldukları irâdât-ı kerâmet-âyât-ı hilâfet-penâhîlerinin cümle netâyic-i hayriyesindendir ki bir taraftan hazîne-i hâssa-i şâhânelerinden milyonlarca guruslar sarfiyla birçok mahallerde mekâtib ve medâris inşâ ve diğer taraftan devâir-i â'idesi ma'rifetiyle gerek pâ-yi taht-ı saltanat-ı seniyyede ve gerek vilâyât-ı şâhânede nice iptidâî ve rûşdî ve idâdî mektebler ile mekâtib-i 'âliye binâ olunarak bir yandan dahi şâyân buyrulan müsâ'adât ve 'inâyât-ı şehinşâhî üzerine ba'zı muhibb-i ma'ârif ve erbâb-ı hamîyyet delâletiyle bir hayli husûsî mektebler dahi vücûda gelerek el-yevm sunûf-ı muhtelifeden binlerce nevreside-gân ve erbâb-ı 'irfân tahsîl-i 'ulûm ve fûnûn ile beraber da'vât-ı mefrûza-i hazret-i pâdişâhî ile imrâr-ı rûzân ve şebân eylemektedirler.

İşte bu vechile birçok şehirlerde derecât-ı muhtelifeden şimdiye kadar hayli mekâtib vücûda gelmiş olduğu ve bir taraftanda vücûda getirülmeğe gayret olunmakta idüğü misillü ba'zı kurâdaki mekâtib-i ibtidâiyenin ıslâh ve tanzîmine de sarf-ı himmet edilmekte ve câ-be-câ âsârı dahi görülmekte ise de bu bâbdaki mesâ'î ve gayretin ihtiyâcât-ı zamâne velâ-siyemmâ fıkır ü maksad-ı sa'âdet-

⁴⁵ *Salname-i Vilâyet-i Aydın*, 1313, s. 514-521

mersad-ı hümayûnun derecât-ı ‘âliyâtı ile fi’l-cümle mütenâsib olması dehâz-yâde ve belki fevkâ’l-âde bir gayrete muhtâç idüğü beyândan âzâde olmağla etfâl-i kurânın mâ’lûmât-ı lâzimeyi tahsîl itmek tarîkına ‘umûmiyeti i’tibâriyle sevk-i esbâbının istihsâlî derece-i vücûbda görünmüştür ‘Ale’l-husûs ekser ahâlinin vukûfsuzlukları yalnız umûr ve mu’âmelât-ı âdiye yolundaki meşâğil-i vâkı’alarınca lâ-büd olan ma’lûmât-ı ibtidâiyeye müte’allik olmayûb mesâil-i mühimme-i dîniyelerince de meşhûddur. Ve şu ahvâlin devâmı ise hem emr-i celîl-i ilâhiye ve hem de rızâ-i irâdât-ı seniyye-i cenâb-ı hilâfet-penâhiye muğâyirdir. Binâberîn ol bâbda gâyet sâde ve fakat husûl-i maksadı te’minê kâfi (bir kelime silik) ba’zı tedâbirin ittihâzı lâzım gelmiştir.

Meşhûdumuz oldığı ve şimdiye kadar idilen tahkîkât ve ıstıtlâ’tdan dahi anlaşıldığı üzere hemen her karye ve kasabada mektebler ve hocalar mevcûd iken bunlardan matlûb vechile istifâde olunamamasının sebep ve hikmeti usûl-i tedrîsiyenin vakt ü hâlin meydana getirdiği kavâ’id-i teshiliye dâ’iresinde cerayân itmemesinden ‘ibâretidir. Meselâ bir köyde mekteb ve hoca bulunduğu ve ahâlî şu uğurda az çok ihtiyâr-ı külfet ve masraf eylediği halde çocukları hemân hiçbir ma’lûmât peydâ idememekde ve bir iki şey bilmiş olanlar da büyüdükçe külliye unutmakda ve bu sûretle kısm-ı a’zamı hiç mektebe gitmemiş râddesinde kalmakta ve ihtiyâr idilen masraflar dahi böylelikle hebâyâ gitmektedir. Halbûki usûl-i tedrîsiye-i ibtidâiyeye idhâl olunân mekteplerde çalışan ve ez-cümle sâye-i merhamet-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde çiftlikât-ı hümayûnda müesses ibtidâi mekteplere giren ve hâl-i tabî’lerine terk olunmuş iken orada tahsîle başlayan birçok etfâlîn az bir zaman içinde mesâil-i dîniyye-i zarûriyeleriyle berâber sâ’ir ma’lûmât-ı lâzimeyi dahi öğrenmiş ve bu cihetle de velî nîmet-i bî-minnetimiz muhyî-i mülk ü millet efendimiz için gerek kendülerinin ve gerek anları şu hal-i feyz iştimalde görenlerin rûz u şeb da’vât-ı hayriyenin tekrârına müdâvim bulunmuş olmaları işte zikr olunân usûl-i tedrîsiye-i ibtidâiyenin semerât-ı nâfi’a ve netâyic-i hasenesinden idüğü ta’rîfden müstağnidir.

Velâ-siyemmâ bir çocuk herhangi meşgûliyet ve san’atda bulunmağa hazırlanacak olur ise olsun bir parça okuyup yazmak ve a’mâl-i erba’a gibi mesâ’il-i riyâziyenin en sâde ve basît ve fakat hasbe’z-zaman lâbüd olan ma’lûmât-ı ibtidâiyeye muhtâç olacağında şüphe yoğ ise de bi’l-farz ve’t-takdir buralardan sarf-ı nazar olunmak câ’iz olsa bile mesâ’il-i mühimme-i dîniyyeden mahrûm bırakılmak diyâneten ve siyâseten aslâ rehîn-i cevâz olmayacağı muhtâc-ı îzâh değildir.

Şu halde mes’ele çocuklara lâbüd olan ma’lûmâtı tahsîl itdirecek vesâitin istikmâli çâresinin taharrîsine münhasır kalmak lâzım gelir ki bu çâre dahi me’mûrîn-i vilâyetle a’yân ve mu’teberân-ı memleketce karye ve kasabalardaki mekteblere sâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde mekâtib-i ibtidâiye usûl-i tedrîsiyesinin sûr’at-ı mümkinê ile ta’mîmi ve şayed mektepleri olmayan ba’zı mahaller var ise oralara dahi mektebler ve mu’allimler tedâriki husûslarına sarf-ı mesâ’î ve gayretle tahsîl-i rızây-ı bâri ve istihsâl-i makâsıd-ı

hayriye-i cenâb-ı şehriyâriye musâra'ât akdem-i vazâif-i 'ubûdiyet ve sadâkât bilinerek cümlece elbirliği ile ana göre harekete mübâşeret olunmaktan 'ibarettir.

Mekâtib-i ibtidâiyenin ıslâhıyla usûl-i tadrîsiyenin sûret-i ta'mîmi bahsine gelince malûmdur ki tahsîl için bir mekteb ve idâresini te'mîn idecek vâridât ve iradât bir de mu'allim lâzımdır. Halbûki ekser karye ve kasabalarımızda esâsen bunların ikisi dahi mevcûd olub şimdi yapılacak bir şey var ise de o da yalnız bunların ıslâh ve tanzîm-i ahvâliyle sûret-i matlûbeye ifrâğı maddesine müte'allikdir ki bu dahi me'mûrince cidden hâlisâne himmet ve gayret ve mütemâdiyen iş bu husûsda atf-ı nazar-ı dikkat olunursa mesâ'i ve ikdâmât-ı masrûfenin az bir zaman içinde semere vermeye başlayacağında şüphe yoktur.

Mekâtib-i mevcûdenin böyle 'umûmiyetle birden ıslâh ve tanzîmi ile mu'allimîn-i hâzırının usûl-i tadrîsiye-i ibtidâiye ile te'lifi maddesi gerçi bâdi-i nazarda emr-i müşkil ve belki ba'zı efkâra göre icrâsı nâ-kâbil görünür ve hatta Aydın vilâyetinin bütün kurâ ve kasabâtının ve mekâtib-i iptidâiyesinin yalnız merkez-i vilâyetden az zaman içinde ıslâh ve tanzîmi yolunda mülâhaza-i maslahat idilince şu müşkilât ve mütala'âtın teslîmi dahi zarurî olur bu da ittihâz olunacak tedbîr taksîm-i i'mâl ve mevcûdî ıslâh esâsına mübtenî olub her karye ve kasaba kendü mektepleriyle hocalarını düşünmeğe mükellef olacakları gibi memûrîn-i hükûmetin efkâr-ı 'âliye-i mülûkâneye tevfikân sa'âdet ve selâmet-i mülk ü millet için sâdikâne ve hâlisâne irâ'e eyliyecekleri çârelerin istihşâline mu'teberân ve hamiyet-mendân-ı ahâlinin mu'âvenet itmeye musâra'at eyleyecekleri dahi emsâl-i 'adidesiyle müsbet idüğüne ve bir de ba'zı mahallerde erbâb-ı hayrın bırakmış olduğu 'avâriz akçeleriyle bâ-irade-i seniyye bu gibi mekâtibe terk olunmuş olan evkâf-ı münderesenin zâhire ihrâcıyla şu yolda sarf ve isti'mâline himmet ve dikkat idildiği hâlde bunların dahi hayli medârı olacağı tabi'î bulunduğuna ve bunlarla berâber diyânet ve insâniyet kavâ'idince velîler çocuklarına mesâil-i zarûriye-i dîniyelerini tahsîl itdirmeğe mecbûr olduğu ve bunun zımnında ma'lûmât-ı sâ'ire-i ibtidâiye dahi ta'lîm ittirilmiş olacağı gibi ma'ârif nizamnâmesi ahkâmı ile de ol mecbûriyet müeyyed idüğüne nazaran 'inâyet-i bâri ile sâye-i kudret-vâye-i hazret-i şehriyârîde ol bâbda hal idilemeyecek müşkilâta tesâdüf olunmayacağı zâhir ve bâhirdir.

Binaen-alâ-zâlik ayrıca merbût ta'rîfnâmede gösterildiği vechile karye ve kasabalarda mevcûd olub henüz usûl-i tadrîsiye-i ibtidâiye üzere müteşekkil olmayan mektebler ile idârelerinin ıslâh ve tanzîm olunmasıyla berâber hocalarına mekâtib-i ibtidâiye mu'allimlerinin mevcud bulunduğu mahallerde isti'dâtlarına ve îcâbına göre iki veya üç ay kadar usûl-i tadrîsiye-i ibtidâiye tahsîl ve şehâdetnâmelerini aldıkdan sonra ta'lîm-i etfâle mübâşeret itdirilmesi ve çünkü ba'zı kazâ ve karyelerde hocaları ol vecihle ta'lîm itdirebilecek usûl-i ibtidâiye mu'allimlerinin vücûdu iş bu maksadın sür'at-i mümkinine ile istihşâline te'mîne medâr olacağı gibi ba'zı livada sâye-i hazret-i padişâhîde Dârü'l-Mu'allimîn bulunması dahi husûl-i matlûbu teshîl eyleyeceği ve mekâtib-i

ibtidâiye hocalarının ma'aşları mümkün mertebe hadd-i lâıykına iblâğ ve mâh-be-mâh sûret-i te'diyesi te'mîn idilince anların dahi gerek tahsîl-i usûle gerek andan sonra huzûr-ı kalb ile ta'lîm ve terbiye-i etfâle gayret eylemeleri tabi'î olub şâyed içlerinde te'mîn-i maksat veya hüsn-i hizmeti der-uhde itmeyecek ba'zı hocalara tesâdüf olunursa yerlerine diğerlerinin bulunmasında veyâhüd hocası olmayan ba'zı mekteb var ise anlar için hoca tedârik idilmesinde dahi müşkilât çekilmeyeceği cihetle âna göre iktizâsına bakılması ve hiç mektebi olmayan ba'zı mahaller bulunur ise oralar için dahi teşvîkât-ı lâzimenin icrâsıyla yeniden mekteb ve hoca tedârikine sarf-ı mesâ'î idilmesi ve bu bâbda me'mûrünün derecât-ı hidemât ve mesâ'îsini mübeyyin bir cedvel tanzîm ve bizzat ve bi'l-vâsıta âsâr-ı fi'liyeleri teftîş idilerek hakâyık-ı ahvâl 'arz-ı 'atabey-i ulyâ kılınacağından gerek kurâda ve gerek kasabâtda o makûle mekteblerin ahvâl ve keyfiyât-ı hâzıruları ve talebe-i mevcûda mikdârıyla sâye-i muvaffakiyet vâye-i hazret-i hilâfet-penâhîde pey-der-pey ıslâh ve tânzim idilecek mekâtib-i ibtidâiye defterlerinin merkez-i vilâyete gönderilmesi ve bir de bu mâdde ber-minvâli meşrûh vecihle mühim ve mu'tâ ve neşr-i ma'ârif hakkındaki maksad-ı âli-i mülûkâne ma'lûm ve hüveydâ idüğünden bu husûsda me'mûrîn ve ahâliden isbât-ı iktidâr ve ehliyet ve ibrâz-ı hüsn-i hizmet idenlerin derece-i istihkâklarına göre sâye-i ihsanvâye-i hazret-i şehinşâhîde mazhar-ı taltîfât ve mükâfât olmalarına delâletde aslâ kusûr olunmayacağı misüllü tecvîz-i terâhi eyleyenlerce de kat'â iğmâz-ı ayn olunamayacağı ma'lûm olarak icâb idenler ile berâber âna göre harekete gayret ve dikkat olunması zımında mülhâkata ta'mîmen icrây-ı teblîğât olunmuş olmağla ber vech-i mebsût hemân icrâ-yı icâbâtına müsâra'atle ibrâz-ı âsâr-ı fi'liyesine mütemâdiyen sarf-ı himmet olunması kat'iyyen matlûb ve müntazırdır.

Fi 24 Teşrîn-i Sâni Sene 1309/6 Aralık 1893

EK-2 Kurâ Mekâtibinin Islâhıyla Usûl-i İbtidâiyyeye İfrâğı İçün İttihâzı Lâzım Gelen Tedâbir Hakkında Mülhâkata Yazılan Bâlâdaki Tahrîrât-ı 'Umûmiyye Merbût Ta'rîfnâme Sûreti⁴⁶

Merkez-i livâ olan kazâlardaki karyelere mutasarrıflar ve kazâ veya nâhiyenin hâvî olduğu kurânın her birine kaymakam ve müdirler bi'z-zât 'azîmetle her vardıkları köyde karye hey'et-i ihtiyâriyesini ve köyün ilerü gelür ve söz anlarlarını celb ve cem' ile evvel emirde tahrîrât-ı 'umûmiyyeyi kendülerine kırâ'atle berâber tekrâren ve 'ilâveten neşr-i ma'ârif hakkındaki niyât-ı hayriye ve makâsîd-ı celîle-i hazret-i pâdişâhiyi ve okuyub yazmak öğrenmenin gerek diyânetçe ve gerek umûr ve mu'âmelât-ı dünyaca derece-i lüzûm ve ehemmiyetini herkesin ihtiyâc ve mu'âmelâtı nisbetinde tahsîl-i 'ilim eylesinenden husûle gelecek fevâ'id ve muhassenâtı ve aksi hâlin ya'ni cehâletin İslâmiyetçe ve husûsât-ı dünyeviyece bâ'is olduğu envâ-ı mazarrâtı her ne kadar hemân her karyede mekâtib zâten mevcûd ise de kurâ ahâlisinin bunlardan aslâ

⁴⁶ *Salname-i Vilâyet-i Aydın*, 1313, s. 521-526

istifâde idememesi mekteblerin sûret-i idâresinin intizâmsızlığından ve emr-i tedrisin usûl-i ibtidâiye ve matlûb vechile ifa idilmemesinden neş'et ettiği ve bununla berâber sâye-i 'inâyet-vâye-i hazret-i veli-i ni'met-i a'zamîde usûl-i tedrisiye-i ibtidâiye idhâl olunan mekâtibde yedişer sekizer yaşlarında ve belki daha dún sinlerdeki çocukların mesâ'il-i dîniyeleriyle berâber sâ'ir lâzım gelen ma'lûmâtı nasıl tahsil eylediklerini ve bugün bu çocukların böyle İslâmiyete ve mu'âmelâta dâ'ir kesb eyledikleri ma'lûmâtı gören ana ve babalarının ne sûretle iftihâr eylemekte olduklarını ve bu köy mekteblerinin bir idâre-i mazbûta ve muntazama altına alınarak etfâl-i kurânın muhtâç oldukları ma'lûmâtı az vakit içinde istihsâl idebilecek bir tarza ifrâğı müşkil bir şey olmayub me'mûrünün delâleti ve köy ahâlisinin cüz'î ikdâm ve himmetiyle hâsıl olabileceğini ve köylüler diyâneten mutlaka lâzım olan pek basît mes'eleleri bilmedikleri takdirde bu hâlin ne kadar günâh ve şeref-i İslâmiyete ne mertebelerde gayr-i lâyük olduğunu ve bunlarla berâber köylüler gece ve gündüz çoluk çocuklarıyla berâber çalışdıkları halde bir parça okuma yazma bilmediklerinden dolayı mahsûlât ve semerât-ı mesâ'ilerinden selemciler ve emsâli âhar kimesneler istifâde idüb kendüleri fakr u zarûretten kurtulmamakta olduklarını halbûki biraz okuyub yazma ve cüz'î hesâba âşina olsalar kendü gayretlerinin semeresi kendülerinde kalacağını ve bu sûretle fakr u zarûretten kurtularak az zaman içinde sia-i hâl kesb idebileceklerini ve mesâ'il-i dîniye ve ma'lûmât-ı dünyeviyece bu mertebelerde bî-vukûf durmak ve zemâneye göre lâzım gelen bir mikdâr ma'lûmâtı tahsil itdirmeğe çocuklarını çalışdırmamak evâmir-i ilâhiye ve kavâ'id-i insâniyeye külliyyen münâfî ve irâdât-ı seniye-i hazret-i hilâfet-penâhiye muğâyir idüğünü ve binaen-aleyh ol bâbda bi'l-vücûh mecbûriyetleri olduğunu emsile ve delâil-i münâsebenin serdiyle ve kendilerinin anlayabilecekleri lisân ile tefhîm ve telkîn itmek gerekdir. Ve ândan sonra karyede zaten mevcûd mekteb var ise hey'etle beraber mektebe 'azîmetle mu'âyenesi icrâ idilerek ve muhtâc-ı ta'mir veya tevsî' olduğu görüldüğü sûrette hemân teşvîkât ve terğîbât-ı lâzime ifâsiyle mukaddeme-i ıslâhat olmak üzere mektebin matlûb olan hâle ifrâğı vesâ'ilinin istihsâl ve esâsen mekteb bulunmadığı surette köyün münâsib bir mahalline ihtiyâc-ı mahallîye göre bir mekteb vücûda getirilmesi esbâbı istikmâl olunmalıdır.

Bu cihet hâsıl olduktan sonra mektebin sûret-i idâresine ve mu'allim ma'aşının te'minine gelür.

Ma'ûmdur ki: Hemen bi'l-cümle kurâda mekteb mu'allimliğini köy imamları ifâ ider ve mu'allimlik ve imamlık nâmlarıyla karye ahâlisinden eyyâm-ı âdiye ve sâ'irede epeyce erzâk vesâ'ire cem' eylerler ise de mu'ayyen bir surette tavzîf idilmedikleri için bir yandan kendileri vazîfelerini mühimsemeler öbür yandan da köy ahâlisi mektebin hakkıyla derece-i ehemmiyetini takdir idemediklerinden intizâm ve hüsn-i idâresine ihtimâm eylemezler. İşte bu sebeblerle hem mu'allimlik vazifesini ifâ iden karye imamları tavzîf ve tekâyyüd idilmemiş oluyor hem de tahrîrât-ı 'umûmiyede beyân idildiği vechile mevcûd

olan mektebden matlûb vechile istifâde hâsıl olamıyarak karye ahâlisinin bu yolda az çok idegeldikleri fedâkârlıklarda hebâya gidiyor. Bu cihetlerin islâh ve te'mîni ise karyenin en emin ve mu'temed olan ilerü gelenlerinden ve kıymet-i ma'ârifî oldukça takdîr idilenlerden beş kişiden mürekkep olmak ve içlerinde en gayûr ve sinnen ve iktidâren en muhtereminin taht-ı riyâsetinde ve kaymakam ve müdirlerin zir-i nezâret-i mütemâdiyelerinde bulunmak üzere her karyede bir mekteb-i ibtidâî komisyonu teşkîli ile hâsıl olur.

İşbu komisyonlar karye mekteblerinin hüsn-i idâre ve intizâmına dikkat ve mu'allime (her yerin ahvâl-i mevki'yesine göre) tahsîs olunacak ma'aş veya 'âidâtın vakt ü zamânıyla ahâl-i karyeden derc ve cem'ine ve bir taraftan ba'zı erbâb-ı hayrın bırakmış olduğu 'avârız akçesiyle bâ-irâde-i seniyye bu gibi mekâtib-i ibtidâiyeye terk edilmiş olan evkâf-ı münderese var ise bunların zâhire ihrâcıyla hüsn-i idâresine hasr-ı gayret ve himmet eylemelidirler. İşte şu sûretlede hem mektebin sûret-i mütemâdiyede hüsn-i idâre ve intizâmı te'mîn edilmiş hem de mu'allimin ücreti bir kâ'ide-i sâlîme ve muttaride üzere istihsâl ve tesviye kılınmış olur.

Mektebin ebniyesi, hüsn-i intizâm ve idâresi, mu'allimin ücreti veya 'â'idâtı suver-i muharrere ile husûl-pezîr olunca iş usûl-i tadrîsin islâhına kalur. Bu da cüz'î bir ikdâm ve himmetle husûle gelür. Şöyle ki: Bâlâda beyân olunduğu üzere tavzîf idilecek karye mekteb hocaları merkez-i kazâ veyahûd usûl-i ibtidâiyeye üzere teşkil edilmiş mektepleri bulunan nâhiye merkezlerine celb olunarak mekâtib-i rüşdiye ve iptidâî mu'allimleri vasıtasıyla iki üç ay usûl-i tadrîs-i ibtidâî ta'lîm itdirülüb te'mîn-i maksada kifâyet idecek mertebe usûl-i ta'lîm ve tadrîs tahsîl eyledikleri ma'ârif komisyonunca bi'l-ımtihan anlaşıldıkda yedlerine komisyon-ı mezkûr tarafından bir şehâdetnâme virilüb mensub oldukları karyelere avdetle hükûmet-i mahalliyece karye mekteb-i iptidâî komisyonu hey'eti ile kazâ ma'ârif komisyonu a'zâsından bir veya iki zât hâzır olduğu halde karye mektebinin usûl-i iptidâî üzere resm-i küşâdı icrâ ve da'vât-ı hayriyet-âyat hazret-i padişâhi tekrar ve edâ olundukdan sonra mekâtib-i ibtidâiyenin programı mûcibince tadrîse ibtidâ olunmalıdır ve hocalara ta'yîn ve tahsîs idilecek ma'aş veya 'â'idât usûl-i iptidâiyeyi tahsile mübâşeret idecekleri tarihten i'tibâren işlemeye başlamalıdır.

Bir de köy hocalarının şu sûretle usûl-i ibtidâiyeyi tahsîl eylemeleri hem bu vesîle ile kendülerinin fazla ma'lûmât iktisâb ve muntazam suretde ücretlerini ahz u istihsâl eylemelerini hem de bir takım etfâl-i müslimînin hüsn-i terbiye ve ta'lîmlerine hidmedle maddî ve ma'nevî ecir kazanmalarını mûcib olacağından âna göre sa'y ü gayret itmeleri lüzûmı hakkında kendilerine icra-yı vesâya kılınmalıdır.

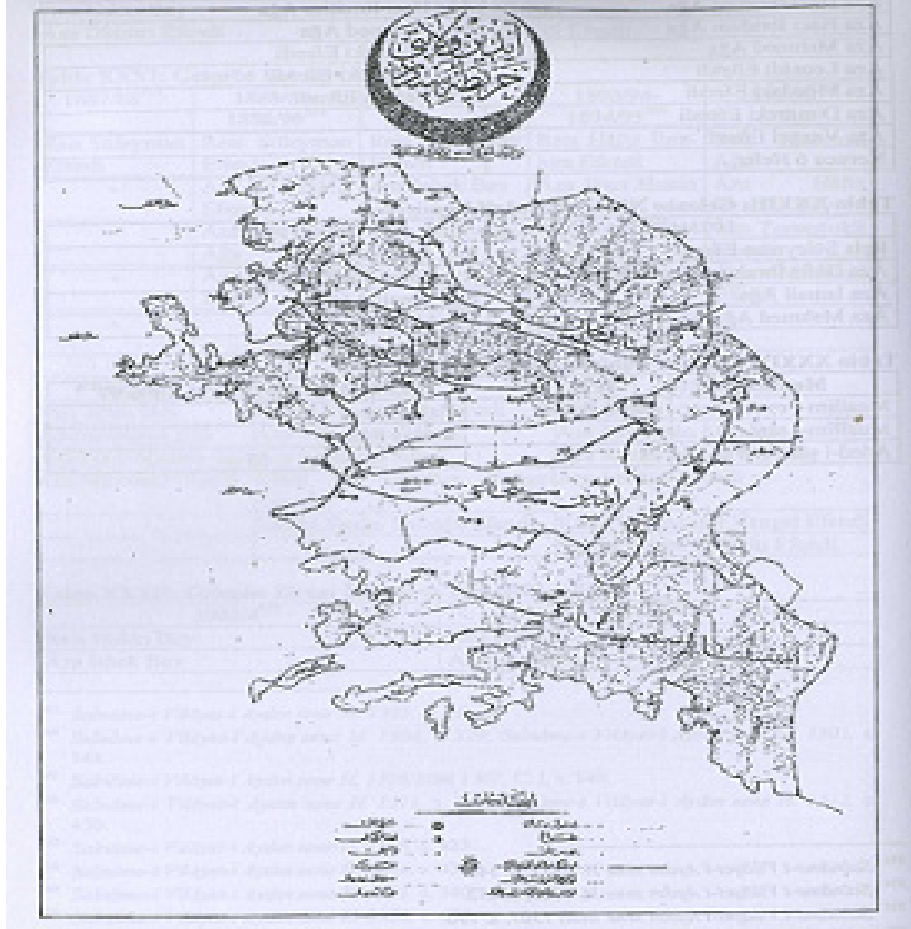
Şâyed mekâtib-i ibtidâiyenin mu'allimlik vazîfesini îfâ idecek köy imamlarının içlerinden mesâvi-i ahvâli veya ahlâksızlıkları ta'ayün idilenler bulunur veyhûd usûl-i tadrîsiye-yi ibtidâiyeyi öğrenmek liyâkât ve iktidârını hâ'iz olmadıkları anlaşılabilirler ise o gibilerin hükûmetce tebdîliyle yerlerine evsâf-ı

matlûbeyi ve usûl-i mezkûre vechile ta'lîm ve tadrîs iktidârını hâ'iz olan zevâtın intihâb ve ta'yinine dahi dikkat ve i'tinâ kılınacaktır.

Bu cümle ile beraber çocukların tezyîd-i şevk ve gayretlerini mûcib olmak üzere her sene ta'tîl zamanından mukaddem karyenin mu'teberânı ve mekteb-i ibtidâî komisyonu hey'eti ile kazâ veya nâhiye ma'ârif komisyonundan gönderilecek bir zât huzûrunda kurâ mekâtib-i ibtidâîyesi şâkirdânının resm-i imtihanlarının icrâsına ve emsâline fâ'ik sûretde güzel imtihan viren çocuklara münâsib mükâfatlar tertîb ve tevzi'yle şu sûretle de icrâ-yı teşvîkâta bezli himmet ve gayret olunmalıdır.

İşte tahrîrât-ı 'umûmiye münderacâtı ile suver-i meşrûha üss-i hareket ittihâz idilmekle berâber ahvâl-i mahalliyeinin îcâbât ve mukteziyâtına göre daha sâ'ir lâzım gelen esbâb ve tedâbir-i münâsebe ve müfidenin tehiyye-i icrâsı memûrîn-i mahalliyeinin dirâyet ve rü'yetleriyle mekâtib-i ibtidâîye komisyonları a'zâlarının ikdâm ve hamiyetlerine tevdi' olunur. Ve billahi't-tevfik. Fi 24 Teşrîn-i Sâni Sene 1309/6 Aralık 1893.

EK 3 Aydın Vilayeti Haritası

Kaynak: Vehbi Günay, “Kırkağaç Kazasının Sosyo-Ekonomik ve İdari Yapısı (Aydın Vilayeti Salnamelerine göre)” Manisa Araştırmaları-2, Manisa, 2002, s: 136. 1313 Yılı Aydın Vilayeti Salnamesi’ne göre vilayete bağlı sancakların kazaları şunlardır: **İzmir Sancağı:** Tire, Bergama, Urla, Menemen, Çeşme, Seferihisar, Kuşadası, Ödemiş, Bayındır ve Foçateyn **Saruhan Sancağı** : Kasaba, Salihli, Alaşehir, Demirci, Kula Eşme, Gördes, Soma, Akhisar ve Kırkağaç **Aydın Sancağı** : Nazilli, Bozdoğan, Söke, Karacasu ve Çine. **Denizli Sancağı:** Tavas, Saray, Buldan, Çal ve Garbikaraağaç. **Menteşe Sancağı:** Milas, Mekri, Bodrum, Marmaris ve Köyceğiz. Bkz. Salname-i Vilayet-i Aydın, 1313, s.555-556.

Kaynakça

- Akyüz Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, 12. Baskı, Pegem Akademi, Ankara, 2008
- Akyüz, Yahya, “İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı”, *OTAM*, 1994, Sayı 5, s. 1-47
- Akyüz Yahya, “Cumhuriyet’e Gelinceye Kadar İlköğretimin Tarihçesine Kısa Bir Bakış”, *Türkiye’de İlköğretimin (Dünü, Bugünü, Yarını)*, MEB, İstanbul, 2003.
- Akyüz, Yahya, “Fatih Sultan Mehmet Dönemi Eğitimine Bir Bakış”, *İstanbul’un Fethinin 550. Yılı Anı Kitabı*, (Editör: Esin Kâhya, Ayten Aydın) Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2004, s. 25-34
- Akyüz, Yahya “Osmanlıda “Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri” *OTAM (Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi)* Ankara, 2004, Sayı 15, s. 1-12
- Arıbaş Sabahattin, “Başlangıçtan II. Meşrutiyet’e Kadar Osmanlılarda Sıbyan Mektepleri”, *Yeni Türkiye Osmanlı II (Toplum ve Ekonomi)*, Sayı 32, Mart-Nisan 2000, 711-716
- Cevat Mahmut, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilât ve İcraât*, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara, 2001.
- Ergin Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, c. I, İstanbul, 1977
- Ergün Mustafa, “Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme”, *Yeni Türkiye Osmanlı II (Toplum ve Ekonomi)*, Sayı 32, Mart-Nisan 2000, 735-753
- Günay Vehbi, “Kırkağaç Kazasının Sosyo-Ekonomik ve İdari Yapısı (Aydın Vilayeti Salnamelerine göre) Manisa Araştırmaları-2, Manisa, 2002, s.77-136.
- Koçer H. Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu (1773-1923)*, İstanbul, 1970.
- Koçu R. Ekrem, “Sıbyan Mektepleri”, *Hayat Tarih Mecmuası*, 2, 1966, 15-24
- Kodaman Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1991
- Ölmezoğlu, Âli, “Cevdet Paşa”. *İ.A.*, MEB., İstanbul, 1993, s. 114-123
- Tekeli, İlhan-İlkin Selim, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, 1993.
- Ülkütaşır M. Şakir, “Sıbyan Mektepleri”, *Türk Kültürü*, 33, Temmuz 1965, s. 594-601
- Salname-i Vilayet-i Aydın*, 1304, 1305, 1306, 1307, 1311, 1312, 1313,1314, 1326 Yılları

